www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ھۈسەينخان تەجەللىي

شېئىرلار

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئابدۇقادىر سادىر

تەجەللىي خاتىرىسى تەزكىرىلەردە

شائىر، ئۇيغۇر تېبابىتى ئالىمى ۋە مەدەنىيەت ـ مائارىپچىسى سەئىد ھۈسەينخان ئەكبەر (تەجەللىي) نىڭ نام ـ شۆھرىتى پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىياغا مەشھۇردۇر. خۇسۇسەن ئۇنىڭ تۇركىي، ئەرەبىي، فارسىي تىللىرىدا يېزىلىپ قالدۇرۇپ كەتكەن ئېستېتىك زوق، بەدىئىي، پەلسەپىۋى مەزمۇنلارغا تويۇنغان چوڭقۇر مەنىلىك نادىر شېئىر، قەسىدە، رۇبائىيلىرى پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيادا كەڭ شۆھرەت تاپقان بولۇپ، ئەرەب تىلىدىكى «بەرقى يەجەللىي ـ سەبەقە مۇجەللىي» ناملىق توپلىمىدىن باشقا يەنە نۇرغۇنلىغان ئەسەرلىرى ھەر خىل تاش باسما نۇسخىدىكى «بايان» ۋە مەجمۇئەلەرگە كىرگۈزۈلگەن. شېئىرلىرى زوق ـ شوق بىلەن ئوقۇلغان. بىر تۇركۈم يۇقىرى ـ يۇقىرى ئابرۇيلۇق شائىر ـ ئەللامىلەرنىڭ تەخمىس ۋە مۇشائىرە باغلاشلىرىغا ئائىل بولغان. نامى، شۆھرىتى خېلىلا ئىناۋەتلىك تەزكىرىلەرگە كىرگۈزۈلگەن.

يېقىندا مەن شۇنداق تەزكىرىلەردىن بىرىنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولۇپ قالدىم. تارىخ ـ تەزكىرىچىسى ئەللامە پولاتجان دامۇللا قەييۇمىي يازغان 3 جىلدلىق «تەزكىرەئى قەييۇمىي» ناملىق كىتابلار ئىدى. مانا شۇ تەزكىرىنى كۆرۈۋېتىپ، ئويلىمىغان يەردىن ئۇيغۇر كىلاسسىكلىرىمىزدىن تەجەللىي، ئەرشىي، غەربىي (قايسى غەربىيلىكىنى تېخى دەللىلمىدىم)، زەللىي، خىسلىتىي قاتارلىقلارنىڭمۇ ئورۇن ئالغانلىقىنى، بىز تېخى كۆرۈپ باقمىغان بىرنەچچە پارچىدىن شېئىرلىرىنىمۇ بايقىدىم. شۇنىڭ بىلەن بىللە شىنجاڭدا ياشاپ ئىجاد ئەتكەن فۇرقەت قاتارلىق بىرنەچچە ئۆزبېك شائىرلىرىنىڭ ئىجادىي پائالىيەتلىرى بىلەنمۇ تونۇشتۇم.

«تەزكىرەئى قەييۇمىي»دا جۇغراپىيەلىك ئورۇن چەكلەنمىگەن. ئومۇمىي تۇركىي ئەدەبىياتنىڭ ئۇلۇغ نامايەندىلىرى بولغان مەھمۇد كاشغەرىي، يۈسۈف خاس ھاجىپ، نەۋائىي، ئەھمەد يۈكنەكىيدىن تارتىپ 20 ـ ئەسرنىڭ 60 ـ يىللىرىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغان 324 نەپەر تۇركىي تىللىق شائىرنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالى، شائىرلار ئارا ئالاقە مۇناسىۋەتلىرى، شۇ ئەدىبكە ئالاقىدار مۇھىم تارىخىي ۋەقەلەر ۋە ئەسەرلىرىدىن نەمۇنىلەر كۆرسىتىلگەنىدى. مەن بۇلارنى ئالاھىدە خاتىرىلەپ قويدۇم ۋە كەڭ ئەدەبىيات ئاشنالىرى ـــ شائىرلىرىمىزغىمۇ يەتكۈزۈپ قويۇش نىيىتىدە ئۇلارنى تونۇشتۇرۇش ئۈيى بىلەن دەسلەپكى قەدەمدە ھۈسەينخان تەجەللىي ھەزرەتلىرىنىڭ «تەزكىرەئى قەييۇمىي»نىڭ 1998 ـ يىلى تاشكەنت نەشرىدىكى تەرجىمھالى بىلەن شۇ تەزكىرىگە كىرگۈزۈلگەن بىر

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

نەچچە غەزىلىنى ئوقۇرمەنلەر ھۆزۈرىغا سۇندۇم.

«تەزكىرەئى قەييۇمىي»دا تەجەللىينىڭ تەزكىرىسى تۆۋەندىكىچە بايان قىلىنغان:

«بۇ كىشى شىنجاڭنىڭ ياركەنت شەھىرىدە خوجا ئىبرىق ناملىق يەردە تۇغۇلغان. ياركەنتتە ئوقۇپ ئۆسكەن ۋە شۇ يەردە مۇدەررىسلىك قىلغان ۋە شۆھرەت تاپقان. ئۇنىڭ ئىسمى نەبىرەئى ھۈسەينخان بولۇپ، ئاتىسى دېھلىدىن شىنجاڭغا كاشغەر خانى بولغان ياقۇپ بەگنىڭ زامانى سەلتەنەتى ۋاقتىدا كەلگەن ھەزرەتلەردىن ئىدى. ئاتىسىدىن كېيىن ئۆزى مۇلكىگە خوجا ۋە ۋارىس بولۇپ تۇرغان. ئۇنىڭ تەسەۋۋۇپ روھىدا بولسىمۇ، ئەمما بەدئىي كۆچگە ئىگە راۋان شېئىرلىرى فەرغانە ۋادىسى فازىللىرى ئارىسىدا زوق بىلەن ئوقۇلاتتى. ئۇنىڭ قوقەند ھەزرەتلىرىگە مۇناسىپ ئالاقىلىرى بولۇپ، ئالاھىدە مەرتىۋىسى بار ئىدى. شائىر مۇقىمىي ۋە فۇرقەتنىڭ تەجەللىينىڭ غەزەللىرىگە ئېيتقان تۇركىي ۋە تاجىكىي مۇخەممەس ۋە مۇشائىرەلىرىمۇ بار ئىدى.

ئەدائىي ھەج قىلىش ئۈچۈن كەشمىر ئارقىلىق ھىجازغا بارغاندا فۇرقەت بىلەن كۆرۈشكەن. مۇساھىبەت ئېتىپ (ھەمسۆھبەت بولۇپ)، فۇرقەتنى بومباي، دېھلى ۋە كەشمىر ئارقىلىق ياركەنتكە ئېلىپ ئۆتۈپ كەتكەن. فۇرقەت ياركەنتتە تۇرغاندىن كېيىن تەجەللىينىڭ قوقەنددىكى فازىللار ۋە شائىرلار بىلەن خەت ۋاستىسى ئارقىلىق قىلىدىغان ئالاقىسى قويۇقلاشقان. ئۇنىڭ مۇھىيىگە يازغان رۇبائىيسى مەشھۇر بولۇپ، مۇھىيىمۇ ئۇنىڭغا جاۋاب يازغان.

قوقەند فازىللىرىدىن مەۋلەۋىينىڭ تەجەللىينى قوقەندكە تەكلىپ ئېتىپ يازغان رۇبائىيسىغا جاۋابەن تەجەللىينىڭ تۆۋەندىكى مەزمۇندا يازغان بىر رۇبائىيسى بار: «ئۇل ئۇنداق كاتتا گەۋجۇم شەھەرلەرگە مەن ئۆزۈم سىغقىنىم بىلەن، مېنى ھەر كۈنى ئاھۇ ۋاھ، ناله فىغانلىرىم سىغمايدۇر. بىزدەك مەجنۇنۇارلارغا خوتەن سەھراسىلا ئىمكان بېرىدۇر». فۇرقەت ۋاپات بولغاندا شائىر تەجەللىي ھايات ئىدى. ئۇنىڭ تەخمىنەن 1918 ـ يىلىدا ۋاپات بولغانلىقى سۆزلىنىدۇ. (تەييارلىغۇچىدىن ئىزاھ: تەزكىرىدىكى تەجەللىينىڭ ۋاپات يىلنامىسى تەخمىنەن ھېسابىدا بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ھەزرىتىم 1927 ـ يىلى رامىزانىنىڭ 12 ـ كۈنى 79 يېشىدا قاغىلىق ناھىيەسىنىڭ كاسكى دېگەن يېزىسىدا ئۆز ھويلىسىدا ۋاپات بولغان).

تۆۋەندىكى شېئىرلار مەۋلانا تەجەللىي ساھىبىنىڭ تەبئىي ئىقتىدارىنىڭ نەتىجىسىدۇر.

1

رەھىم قىل جانىمغا جانىم زەخىم ئۈچۈن بول مەرھەمىم،
كىم كۆزۈمدىن ياش قۇرۇپ قالدى يۈرەك ھەم بىر تەمىم.
تاپسام ئەردى سوڭ مەيدىن شەربەتى يۈھىيل ـ ئىزام،
لەئلى جانبەخشىڭ ئەمەسكىم، ئەينى بولغاي ھەمدەمىم.
مەي كەبى سوزى دىلى ئەشكىم قىلۇر سەرمەست مېنى،
ئوتدا كۆيسۈن، سۈدا ئاقسۇن بارچە ئالەم يوق غەمىم.
تەلئەتى ساقى سۆزۈڭ مەي بىرلە دەۋلەت بەس ماڭا،
ئول ئىبرۇر مىرئاتى ئىسكەندەر، بۇدۇر جامى جەمىم.
مۇرمەن، ئەما سۈلايمان نەشئەسى باشىمە بار،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

كىم يۈرەك داغى نىهان زىكرىڭدۇر ئىسمى ئەزەمىم.
ئارەزىڭ يادىدا ياش تۆكسەم مۈكەددەر بولمەكىم،
تالڭ ئەمەس هۈسنىڭ گۈلىگە تۇشسە دەرمان شەبنەمىم.
توز قوغلاپ، زۇلف باغلاپ ئۆلتۈرۈر كافىر كۆزۈڭ،
بۇزدىلار ئالەمنى، داد، ئەي پادىشاهى ئالەمىم.
يەتتە دەۋزەخنى ئەيان كۆرسەتە ئىشقىڭ كۆڭلۈمە،
قورقماس ئول هەفت جۈۋازىدىن بولالمايدۇر سەمىم.
ئىشق ئەترافىدە دىل سىررىغە تىل ۋاقىف ئەمەس،
خامە مىزمارى نېچۈك بولغاي تەجەللىي مەهرەمىم.

2

مەۋلانا تەجەللىيدىن يەنە بىر غەزەل

كۆڭلۈم قەدىدىن ئافەتۈ ساچدىن شىكەن ئىستەر،
مەنسۈر بولۇپدۇرمۇكى دارۇ رەسەن ئىستەر.
كۆڭلۈم ئېتەر ئول هەلقەئى گىسۈنى تەسەۋۋۇر،
دىۋانە جۇنۇن دەشتىدە بەيتۇل هەزەن ئىستەر.
باغرىنى باسىپ تاشقا يۈتار قانىنى مەندەك،
هەركىم سەنەمى سەنگدىلى گۈلبەدەن ئىستەر.
ئىستەر هەرەمى ئىشقنى مەجنۇن كەبىي، مەهدىي،
بۇ ئەقل ئىلە گۈمراه ئولانلار قاچان ئىستەر.
نوشىن لەبىغە جانۇ دىلىم مەيل قىلۇرلار،
شىرىننى بەلى خىلانلارەۋ ئىلە كۈهكەن ئىستەر.
بۇ تەلبە كۆڭۈل تەۋبە بىلە باغلاسا پەيمان،
كۆرگەچ سېنى پەيمانەئى پەيمان شىكەن ئىستەر.
كۆڭلۈم يەنە مەستانە ئوقۇر سۈرەئى يۈسۈف،
يەئنى سېنى، ئەي ساقئى، گۈل پىرەهەن ئىستەر.
زىبا سەنەمۇ بادەئى گۈل رەڭسىز ئولماس،
هەر كىمسەكىم لۇتفۇ كەرەم زۇلمەتەن ئىستەر.
مەستانە نەۋا بىرله قوياي كەئبە سەرى يۈز،
كىم يولدا مېنى مۇغبەچەئى راهزەن ئىستەر.
مەهۇ ئولدى مىيانىڭدا خەيالىم بۇ سەبەبدىن،
دىققەت قىلىبان قىل كەبى نازۇك سۇخەن ئىستەر.
سوردىڭكى، نە ئىستەر سەرى كۇيىندا تەجەللىي،

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قولىيازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

مىننەت كۆزىنغە، ئەي گۈلى رەئنا، تىكەن ئىستەر.

3

يەنە بىر غەزەل

تىغى ھىلالە ئوخشار، ئەي دىل، ساڭا مۇبارەك،
ئىيدى شەھادەتكىنى قىلسۇن خۇدا مۇبارەك.
سەن شەيخ زۇھدشىۋە مەن رىندى ئىشق پىشە،
كەۋسەر ساڭا مۇسەللەم، سەھبا ماڭا مۇبارەك.
مەيخانە ئەھلى بولكىم، مۇتلەق سەئادەت ئاندا،
كىم زۇھد مۇختەسىلدۇر، يا شەرمها مۇبارەك.
گۈلگىنە قويمىش ئولما، سەن قانە پاتدىڭ، ئەي كۆز،
مۇجگانىڭ ئىلگى ئۈزرە رەنگى فەزا مۇبارەك.
ئالدىغا چىقتى ئۈل ماھ بولدى رەقىب ھاينىل،
گۈيا خۇسۇفدۇر بۇ يۈزى قارا مۇبارەك.
بۇ رەنگ بىرلە چىقساڭ ئالەمغە ئوت ياقارسەن،
ئەي شوخ، سەرۋى قامەت گۈلگۈن قەبا مۇبارەك.
سەن شوخ مەست قاتىل، مەن ئاشىقى رىزاجۇي،
سەندىن جەفا مۇناسىب مەندىن ۋەفا مۇبارەك.
ئۇششاقە زۇلفى چەشمىڭ بولسا بەلايۇ فىتنە،
بول فىتنە ھەم ھۇمايۇن ھەم ئول بەلا مۇبارەك.
بۇ رەسمى نامۇبارەك تەئلىمى كىمدىن ئالدىڭ؟
مەندىن يۈزۈن ياشۇردىڭ، ئەي گۈل، ھەيا مۇبارەك.
سەرمايەئى خىرەدغە زۇلفىڭ جۇنۇنىن ئالدىم،
يارەبكى، بولماسۇن بۇ سەۋدائى نامۇبارەك.
ساچىڭغا خۇش ئاسىلمىش كۆڭلۈم بەلانى ئىستەر،
دامانىدە سۇنۇپتۇ دەستى گەدا مۇبارەك.
يۈز قويدى خانەقەھىن مەيخانەغە تەجەللىي،
جامۇ شەراب بىرلەن تەركى رىيا مۇبارەك.

4

بۇ غەزەلمۇ مەۋلانا تەجەللىيدىندۇر:

سەنسىز ئولسام باغ ئارا ئول باغ مىھنەت تاغىدۇر،
سەن بىلەن تاغ ئىچرە يۈرسەم تاغ جەننەت باغىدۇر.

www.ewlat.org
www.uyghurkitap.com
ئۇيغۇرچە ئىلمىي ماقالە، قەدىمىي ئەسەر ۋە قوليازمىلار ئامبىرى
ئەۋلاد گۈرۈپپىسى
ئۇيغۇر كىتاب توری

ئەي نىھالى ھۇسن لۇتفىڭ سايەسىن باشىمغا سال،
كىم يۈزۈم ئىشقىڭ سەۋىدىن خەزان ياپراغىدۇر.
يۈز تۈمەن ئارمان زەمىنىكىم، مېنىڭ كۆڭلۈم ئېرۇر،
دەرد ئاڭا ساھىب تەسەررۇف غەم ئاڭا ئورتاغىدۇر.
گەر جەھانى ئىشق ئىچرە بولسا سۇبھ ياكى ئافتاب،
ئول مېنىڭ چاكى گىرىبانىم، بۇ كۆڭلۈم داغىدۇر.
دەۋلەتى ھۇسنۇ شەرابى ناز ئىلە خۇشۇەقت سەن،
ئىلتىفات ئەت بۇ گەداغاكىم سەخاۋەت چاغىدۇر.
ئىشقى ھۇسنىڭ بەزمىدە بىر شەمئى ياقمىشدۇركىم ئول،
رىشتەئى جانىم بىلەن بۇ ئىككى كۆزلەر ياغىدۇر.
ئىشق ئەفسۇنساز بىر ئەييار لۇئبەتباز ئېرۇر،
كىم مەلامەت سول قولى رەسۋالىغ ئانى ساغىدۇر.
غەمزە بىرلە باغلادى ئەل ئۇيقۇسىن ساھىر كۆزۈڭ،
بىخۇد ئەتكەن ھەم مېنى ئۇشبۇ ئانىڭ ئۈرپاغىدۇر
سەنسىز ئاچىلمىش تەجەللىي خاتىرىدىن ئۇقدەلەر،
كىم ھىلالى ئىيد ئانىڭ زەخمىنى غەم تىرناغىدۇر.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى: گۈما ناھىيەلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى ئىدارىسىدىن پېنسىيەگە چىققان)